

Lou Salomé, een vrijgevochten vrouw

1. Lou Andreas-Salomé, circa 1897. Foto Hofatelier Elvira, München.

Lou Salomé, een vrijgevochten vrouw

Jacob Slavenburg

WALBURGERS

Lou Salomé maakte de vrouw tot onderwerp, in plaats van louter object ...

Gisela Ecker¹

Wat niet in ons gevoel binnendringt, houdt ons denken niet lang bezig.

Lou Salomé in *Der Mensch als Weib*

Twee zijn alleen één als ze twee blijven ...

Lou Salomé in *Die Erotik*

Afbeelding omslag: Lou Andreas-Salomé, circa 1897. Foto Hofatelier Elvira, München.

Ontwerp omslag: Mijke Wondergem

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6456 458 7

e-ISBN 978 94 6456 459 4 (epub)

NUR 681/694

© 2024 Jacob Slavenburg / Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	7
Proloog	9
1. Jeugd	10
2. Lou in Nederland	13
3. Rome	16
4. Ontmoeting	20
5. Reis naar Zwitserland	23
6. Van Luzern naar Stibbe	28
7. Voorspel op Bayreuth	32
8. Parsifal	35
9. Tautenburg	39
10. Verdieping	42
11. Aforismen	45
12. Leipzig	49
13. Slot van het turbulente jaar 1882	53
14. Berlijnse jaren	58
15. Henri Lou	61
16. Een dramatisch afscheid	64
17. Eenzame jaren	68
18. Eenden	73
19. Fin de siècle	76
20. Opstanding	80
21. Geliefden	84
22. Een liefdespaar	87
23. Rusland	90
24. Afscheid en weerzien	94
<i>Eerste intermezzo</i>	98
25. De mens als vrouw	101
26. Nieuwe wegen	106
27. Man en vrouw, trouw en ontrouw	110
28. Heilige bruiloft	114
29. Zweedse liefde	117
30. Bij Freud	121

<i>Tweede intermezzo</i>	125
31. Victor Tausk	127
32. De laatste weken	130
33. Religie	133
34. München	138
35. Lou, Freud en Jung	141
36. Het vrouwelijke type	145
37. Lou en het feminisme	149
38. Een opvallend essay	153
39. Göttingen	157
40. Narcisme	160
41. Het einde van de oorlog	164
42. Afscheid	168
43. Dank aan Freud	171
44. De verloren neef	175
45. Laatste levensjaren	180
Epiloog	181
Geraadpleegde literatuur	185
Beknopte chronologie	190
Noten	191

Woord vooraf

Lou Salomé heeft veel geschreven en er is veel over haar geschreven. Om te beginnen bij het eerste: op haar naam staan 166 titels van gepubliceerde artikelen, essays en boeken. Rond de wisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw was zij bekend, zo niet beroemd, om haar vaak gedurfde en diepgaande werk. Ze is wereldwijd bekend geworden door haar relaties met Friedrich Nietzsche, Rainer Maria Rilke en Sigmund Freud. Andere, minder bekende, intieme relaties in haar leven zijn onder meer die met Hendrik Gilot, Paul Réé, Georg Ledebour, Frank Wedekind, Friedrich Pineles, Poul Bjerre en Victor Tausk. De meeste daarvan waren overigens celibatair. Dat geldt ook voor haar huwelijk met Friedrich Carl Andreas.

Wat het tweede betreft: vooral in de Duitse literatuur komt haar naam veelvuldig voor. In die taal is ook de belangrijkste biografie over haar verschenen, *Lou Andreas-Salomé, Von "Lebensgrund" zur Psychoanalyse* van Ursula Welsch en Michaela Wiesner (een beknoptere uitgave van dezelfde auteurs verscheen onder de titel *Lou Andreas-Salomé; '... wie ich Dich liebe, Rätssellen' Eine Biographie* bij Reclam Taschenbuch in 2017).

In Nederland is slechts één volledige monografie over haar verschenen, een vertaling van het Engelse boek *My Sister, My Spouse* van Heinz Frederick Peters. Nadat het boek in 1968 bij uitgeverij Lemniscaat in Rotterdam was verschenen, met een tweede druk in 1973, volgde in 2002 een herdruk in een handzame uitgave als Rainbow Paperback. De oorspronkelijke titel van het boek van Lemniscaat was *Lou Salomé, haar leven en haar vriendschap met Nietzsche Rilke Freud*, maar de paperbackuitgave krijgt de misleidende pretentieuze titel *Lou Salomé, haar scandaleuze leven met Nietzsche, Rilke en Freud*. Een tweede, beknopter Nederlandstalig boekje over Lou Salomé, van Veerle Knopskaya Deknopper, verscheen in 2015 bij Boekscout in Soest. Gelukkig is in 1979 een soort autobiografie van Lou Salomé, *Lebensrückblick*, verschenen bij uitgeverij De Arbeiderspers in Amsterdam, in een mooie Nederlandse vertaling van Thomas Graftdijk. In het Nawoord van dit werk door Hanneke Wijgh komt het hier eerdergenoemde boek van H.F. Peters er niet best af:

Rond Lou Andreas-Salomé bestaan veel misverstanden. Het meest hardnekkige misverstand is dat ze een vrouw is geweest die 'grote' mannen verzamelde als ware het postzegels. Ze wordt daarom vaak in één adem genoemd met madame de Staël en Alma Mahler, twee collectionneuses van formaat. En verderop: H.F. Peters maakt het nog bonter. [...] In zijn

rol van amateur-psycholoog interpreteert hij feiten, kleurt hij meningen, kortom verdraait hij alles wat te verdraaien valt.

Dan zijn er nog enige films over Lou Salomé gemaakt, zoals *Beyond Good and Evil* (Italiaans: *Al di là del bene e del male*), een Italiaans-Franse biografische film uit 1977 over de intense relatie die in de jaren tachtig van de negentiende eeuw ontstond tussen Friedrich Nietzsche, Lou Salomé en Paul Rée. In 2016 werd in de Duitse bioscopen de film *Lou Andreas-Salomé, The Audacity to be Free* uitgebracht, een film met het accent op de diverse liefdesrelaties van Lou Salomé. De historische realiteit, laat staan de inhoudelijke kant, is daarin ver te zoeken.

In dit boek vermijd ik zoveel mogelijk het psychologiseren. De feiten spreken voor zich en de lezer vormt zijn/haar eigen mening over het beschrevene. Voor de levendigheid en authenticiteit laat ik Lou Salomé, en soms ook anderen, zelf aan het woord. Door deze boeiende weergave komt het verhaal van een uitzonderlijke vrouw tot leven.

Lou Salomé werd in 1861 geboren in het Russische Sint-Petersburg. Als kind en puber leed ze onder een zwakke gezondheid. In Zürich studeert ze filosofie, psychologie en theologie. Ze verhuist voor haar gezondheid naar Rome en ontmoet daar Friedrich Nietzsche, met wie ze gedurende een jaar nauw contact heeft. Opvallend, zeker in die tijd, zijn de vele reizen die ze maakt: Rome, Berlijn, Luzern, Wenen, Parijs, München, Stockholm en vele andere steden komen in beeld. In die plaatsen maakt ze veel vrienden en komt ze in contact met in die tijd beroemde kunstenaars, schrijvers, filosofen, dichters en theologen.

Lou was geen feministe in de gebruikelijke zin des woords. Ze organiseerde geen protestoptochten, maar hield zich meer bezig met de wezenlijke, innerlijke kant van de vrouw. Dat een vrouw openhartig over de vrouwelijke beleving schreef, ook in de seksualiteit, was in die periode zeer opvallend.

Proloog

De Amerikaanse schrijver en psychiater Irvin David Yalom begint zijn roman *Nietzsches tranen* met een kordaat briefje:

Dokter Breuer,

Ik moet u spreken over een zeer dringende aangelegenheid. De toekomst van de Duitse filosofie staat op het spel. Ik verwacht u morgenochtend om negen uur in café Sorrento.

Lou Salomé

Dokter Josef Breuer was een vooraanstaand arts met een drukke praktijk. Hij was de mentor van Sigmund Freud. In hetzelfde decennium waarin Lou Salomé de dringende boodschap naar hem stuurde, behandelde hij Bertha Pappenheim, beter bekend als Anna O. Dit werk stond mede aan de basis van de psychoanalyse.

De dringende aangelegenheid uit bovenstaande boodschap betreft Friedrich Nietzsche, de hoofdpersoon in het boek van Yalom. Over Nietzsche kom ik nog te spreken, maar wie was Lou Salomé en wat was haar verbinding met hem?

1. Jeugd

Lou Salomé (doopnaam Louise) wordt op 12 februari 1861 in Sint-Petersburg geboren als jongste kind en enige dochter in een Duitssprekende familie.² Haar vader, Gustav de Salomé, is generaal in Russische dienst. Hij is van Baltische oorsprong en stamt uit een Zuid-Frans Hugenotengeslacht. Lou's moeder, Louise geboren Wilm (1823-1913), is van Noord-Duitse/Deense afkomst en woonde al voor haar huwelijk in Sint-Petersburg.

Over Lou's vroegste jeugd is weinig bekend. Als ze in het avontuurlijke jaar 1882 de filosofen Paul Rée en Friedrich Nietzsche ontmoet (waarover verderop veel meer) schrijft ze een verzameling aforismen onder de titel *Sentenzen*³ met daarin ook enkele jeugdherinneringen. Het meest uitgebreide verslag over haar jongste jaren beschrijft Lou echter in haar 'autobiografie' *Lebensrückblick*.⁴

Omgang met God

In een Duits tijdschrift schrijft Lou: 'Mijn vroegste kinderherinnering is mijn omgang met God.'⁵ Dat sluit aan bij haar ontboezemingen enige jaren voor haar dood in het eerste hoofdstuk van *Terugblik*, 'De Godservaring'. Daarin schrijft ze:

Men stelle zich dit voor, alsof je de schoot van de ouders, waarvan je je soms moet laten glijden, verlaten hebt voor de schoot van God, waarop je hebt plaats genomen als op die van een grootvader die je nog veel méér verwent en van wie alles mag, die vrijgevig is alsof hij zakken vol geschenken heeft; en alsof je daardoor bijna even almachtig wordt als Hij, zij het niet zo "goed"; Hij vertegenwoordigt eigenlijk de beide ouders, in elkaar gestulpt: de moederlijke schootwarmte en de vaderlijke machtsvolkomenheid. (Dat zij worden gescheiden en onderscheiden in sferen van macht en liefde, betekent al een geweldige inbreuk op de paradijsachtig-voorwereldlijke zaligheid).⁶

's Avonds voor het slapen gaan vertelt de jonge Lou in de stilte van haar kamer hele verhalen aan God. Dat God niets terugzegt, vindt ze niet erg. God heeft het druk genoeg. Ze opent haar 'gesprek' steevast met het zinnetje: 'Zoals je weet'. Later vindt Lou nog een gedichtje terug dat ze in die tijd schreef:

*Gij stralende hemel boven mij,
op u vertrouw ik:
verhinder dat het genot en het lijden hier beneden mij
het uitzicht naar omhoog benemen!*

*Gij; die zich over alles heen uitspreidt,
met verten en winden,
wijs me de vurig verbeide weg die ik moet gaan
om u terug te vinden.*

*Ik wil maar een heel klein beetje genot,
en zal me aan geen lijden onttrekken;
ik wil alleen dit ene: ruimte, niets dan ruimte,
om onder u te knielen.⁷*

Ontgoocheling

Maar dan gebeurt iets onverwachts. Lou vertelt daarover:

Een knecht, die 's winters verse eieren van ons landhuis naar onze woning in de stad bracht, vertelde mij dat voor het miniatuurhuisje, dat ik midden in de tuin helemaal voor mezelf alleen had, "een paar" had gestaan dat toegelaten wilde worden, maar hij had het tweetal de toegang geweigerd. Toen hij de volgende keer weer kwam vroeg ik dadelijk naar het paar, waarschijnlijk omdat ik vreesde dat het intussen verkleumd en verhongerd was; tot wie of wat zou het zich gewend kunnen hebben? – Ze waren inderdaad niet weggegaan, meldde hij. – Dus ze stonden nog steeds voor het huisje? Nou, dat ook weer niet: ze waren langzamerhand helemaal veranderd, steeds dunner en kleiner waren ze geworden: ze waren in verval geraakt en ten slotte volkomen in elkaar gezakt; want toen hij op een ochtend voor het huisje geveegd had, had hij alleen nog de zwarte knopen van de witte mantel van de vrouw gevonden en van de man alleen nog een hoed vol deuken, en op dezelfde plek lag nog het ijs van hun bevroren tranen.⁸

Lou voelt zich geconfronteerd met het verschijnsel vergankelijkheid. Daar moest God toch een antwoord op geven. Ze vraagt het niet, ze eist het. Het blijft stil 'aan de andere kant van de lijn'. Lou is ontgoocheld. God verdwijnt uit haar leven, ja uit het hele universum.

Lotsverbondenheid

Religie blijft ondanks deze gebeurtenis, of wellicht juist daardoor, een belangrijk thema in al haar latere werken. Te beginnen in haar eerste roman die in 1885 – Lou is dan 24 jaar – verschijnt, met de titel *Im Kampf um Gott*. Ze schrijft het onder het pseudoniem Henri Lou. De hoofdpersoon is een zekere Kuno, die zich afvraagt of de mens zonder God kan leven. Zijn jongere broer vindt dat het leven op zich zinloos is, maar met geloof in de rede nog enigszins te verdragen. Kuno vindt dat je niet moet berusten, maar in het leven moet geloven en het verheffen. Dat is het hoogste doel waarnaar de mens diens te streven.

In haar *Terugblik* schrijft Lou dat de teloorgang van het geloof in God haar gevormd heeft:

Het daardoor al te vroeg gevormde godsbegrip stond zijn eigen vergeestelijking zozeer in de weg, dat het op een drastischer en verwarrender manier ten onder ging dan normaal gebeurt – alsof je nogmaals in de wereld wordt neergezet en de nuchtere werkelijkheid nu eens en voor al ervaart zoals zij is ...

Wat daardoor voor mij ontstond is het meest positieve in mijn leven: een indertijd vagelijk ontwakend en sindsdien nooit meer aflatend, alles beheersend fundamenteel gevoel *van onbegrensde lotsverbondenheid met alles wat leeft*.⁹

Breuk met de kerk

Als Lou zeventien jaar is wordt ze aangespoord om het confirmatieonderwijs te volgen bij Hermann Dalton van de gereformeerd-evangelische kerk. Na het verplichte eerste jaar probeert Dalton haar over te halen een tweede jaar te volgen. Ze doet dat omdat haar vader dan ernstig ziek is – hij overlijdt in 1878 – en ze in haar streng protestantse familie geen opschudding wil veroorzaken. Na enige tijd weigert ze toch het vormsel en breekt ze alsnog met de kerk van haar jeugd.